

Черченко Юрій

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОГО РУХУ В ЛИСТУВАННІ ЄВГЕНА ЧИКАЛЕНКА І ПЕТРА СТЕБНИЦЬКОГО

(Є. Чикаленко і П. Стебницький. Листування. 1901–1922 роки / упоряд.: Н. Миронець, І. Старовойтенко, О. Степченко. Вступна стаття: Н. Миронець, І. Старовойтенко. – К.: Темпора, 2008. – 628 с.)

В умовах незалежної України помітно зріс інтерес науковців і всіх, хто цікавиться історією, до епістолярної спадщини відомих діячів. Це зумовлено, по-перше, активним впровадженням у науковий обіг історичних джерел, недоступних за радянських часів для дослідників. А по-друге, особливостями епістолярного жанру як історичного джерела. Адже листи не тільки зафіксували важливу фактичну інформацію, але й дають можливість відтворити живі образи відомих особистостей, познайомитися з ними у певних життєвих обставинах та взаємостосунках з оточенням.

Кінець XIX – початок XX ст. відзначається помітним поживленням громадсько-культурного і політичного життя в Україні, українського національного руху. Ознакою того стало народження нових громадських організацій (громад та «Просвіт» у багатьох українських містах), політичних партій (Української Радикально-Демократичної партії, РУП, ТУП, УСДРП тощо), українських видавництв («Вік», «Час», «Благодійного товариства для видання дешевих і загальнокорисних книг для народу» у Петербурзі), періодичних видань (у тому числі першої щоденної української газети «Ради»), відзначення творчих ювілеїв українських діячів, які, як правило, гуртували українців та спонукали їх до народження певних проектів.

Безумовно активізація українського руху була неможливою без його активних учасників – самовідданих громадсько-політичних діячів, що мов потужний локомотив тягли за собою лави зрусифікованого українства і пробуджували його національні почуття. Серед них вимальовуються колоритні постаті відомих українців Євгена Чикаленка (1861–1929) і Петра Стебницького (1862–1923) – духовних однодумців, які втіленню української ідеї присвятили кращі роки життя. Вони познайомилися у Петербурзі ще наприкінці XIX ст., бо обидва були серед співзасновників тамтешньої Української громади, яка народилася у 1896 р. Власне з того часу й виникли приятельські стосунки між Є. Чикаленком і П. Стебницьким і тривали вони усе життя, тримаючись на глибокій відданості українській ідеї та одне одному. Як справедливо зазначили автори у вступі до книжки їм були притаманні скромність, безкорисливість, жертвовність, здатність до співчуття і взаємодопомоги. В одному з листів Євген Харлампійович зізнався: «Тягне нас одно до одного, бо у нас багато є спільного – ні Ви, ні я ніколи не ставили свого я во главі угла, як кажуть не ставали на диби»¹.

Пов'язували Є. Чикаленка та П. Стебницького і конкретні справи. Вони активно відроджували українське друковане слово, виривали його з пазурів драконівського законодавства Російської імперії, яке вилучило мову українців з видавничої та освітньої сфер, актуалізували потреби українства у періодичних виданнях, були причетними до заснування та діяльності видавництв та відомих газет і журналів. Тому видавнича тема стала однією з найголовніших у їхньому листуванні. Широко обговорювалися сюжети, що стосувалися проблем видання щоденної української газети «Громадська думка» (1906) та «Рада» (1906–1914), яку видавав Є. Чикаленко, а П. Стебницький підтримував видання як матеріально, так і співробітництвом, постійно друкуючи на її сторінках дописи з актуальної проблематики. Останні приваблювали читача авторським стилем: влучністю думок, афористичністю висловів та ерудованістю автора. У листуванні фактично відображено історію української газети від її заснування до закриття у липні 1914 р. в сукупності безлічі проблем, які мало українське видання. Епістолярій дає можливість відтворити місію Є. Чикаленка як видавця «Ради», його безмежну жертвовність, завдяки якій газета й прожила вісім з половиною років та відіграла поважну роль у процесі українського націєтворення, бо привела до національно самоусвідомлення тисячі

зрусифікованих українців. У листуванні читач віднайде безліч різноманітних яскравих сюжетів та ситуацій, які відображали як непростий видавничий процес, так і життя редакції першого українського щоденника, співробітництво з «Радою» відомих українців: Л. Жебуньова, О. Олеся, С. Васильченка, А. Ніковського, В. Винниченка та ін.

У листуванні відбилися і цінні сюжети про повне видання «Кобзаря» Т. Шевченка, що вийшов у Петербурзі в 1907 р. під редакцією В. Доманицького. Вони відобразили безпосередню причетність до цієї історичної справи П. Стебницького. Стає відомо, що він був співредактором обох видань «Кобзаря», клопотався про його реалізацію, був членом видавничих комісій, які визначали види, накладу та ціну на видання різних типів. Він брав участь у засіданнях комісії, що визначала ціну на «Кобзаря» – додаток річним передплатникам газети «Рада». Видно, що П. Стебницький клопотався і про третє видання «Кобзаря» та шукав для нього відповідного видавця через киян. Листи демонструють благодійництво видавців «Кобзаря»: передачу ними 500 його найдорожчих примірників для реалізації їх Шевченківським комітетом та передачі виручених коштів у фонд пам'ятника Т. Шевченка, кошти на який у той час активно збиралися українцями. За листами можна визначити вплив владної конфіскації «Кобзаря» на психологічне самопочуття П. Стебницького, який переживав її дуже болісно, оскільки відчував, що несе на собі подвійний тягар відповідальності: як співредактор і як голова Благодійного товариства видання загальнокорисних і дешевих книг. Також за листами можна прослідкувати обмін інформацією між Києвом та Петербургом щодо різних питань, які стосувалися «Кобзаря» і вирішувалися завдяки епістолярному спілкуванню двох ідейних однодумців.

Є. Чикаленко та П. Стебницький у своїх листах багато писали й про інші епізоди тогочасного громадського життя. Зокрема, широко обговорювали проблеми, пов'язані із заходами щодо встановлення пам'ятника Т. Шевченкові у Києві, активно обмірковували результати усіх чотирьох конкурсів, вболівали за долю Об'єднаного комітету для спорудження пам'ятника, над яким у 1908 р. виникла загроза закриття, шукали рукописи для Благодійного товариства видання загальнокорисних і дешевих книг для народу, яке успішно функціонувало у Петербурзі до 1918 р. під керівництвом П. Стебницького. Серед його найактивніших авторів був Є. Чикаленко. Популярні книжечки останнього «Розмови про сільське хазяйство» щороку перевидавалися товариством та користувалися чималим попитом у читачів. Тому у листуванні детально обговорювалися і зазначені сюжети.

З листів П. Стебницького, який до 1918 р. проживав у Петербурзі, довідуємося про важливі деталі з життя Української громади столиці, зокрема про організацію українцями парламентських фракцій у I та II Державних думах та заснування їхніх друкованих органів (тижневиків «Украинский вестник» та «Рідна справа/Думські вісті»), стосунки між старшою та студентською громадами, які не завжди були стабільними та ін. Загалом, як зазначили упорядники, опубліковане листування є багатоінформативним, різносюжетним, розлогим і стосується широкого спектру проблем². Воно відобразило не лише історичні сюжети, а може послугувати й цінним джерелом біографічних даних про ще маловідомих досі українців, бо відтворює їх у сукупності як громадських, так і особистих якостей.

Наукове дослідження того чи іншого історичного періоду пов'язане з наявністю і доступністю історичних джерел, тому слід привітати вихід цього видання епістолярної спадщини українських громадсько-політичних діячів вказаної доби. Принагідно зазначимо, що упорядники звертаються до вивчення і публікації листування Євгена Чикаленка і Петра Стебницького не вперше. Так Н. Миронець є відомим дослідником епістолярної спадщини українських громадсько-політичних діячів часів революції і війни 1917–1920 рр.³ Кандидатська дисертація І. Старовойтенко також була присвячена вивченню листування Євгена Чикаленка як джерела з української історії XIX–XX ст. Результатом тривалого дослідження стала низка публікацій листування Є. Чикаленка з різними особами⁴.

Опубліковане листування Є. Чикаленка з П. Стебницьким охоплює період з 1901 до 1918 р., один лист упорядникам вдалося виявити і за 1922 р. Упорядники зазначили, що опублікований корпус джерел добре зберігся (361 лист). Оригінали опублікованих листів зберігаються у кількох фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. До цього видання включено також лист П. Стебницького до Є. Чикаленка від 10 серпня 1922 р., який виявив відомий історик В. Верстюк у фонді Є. Чикаленка, що знаходиться в Музеї-архіві ім. Д. Антоновича Української вільної академії наук у Нью-Йорку. Він був надісланий Є. Чикаленкові на еміграцію і вважається останньою кореспонденцією у тривалому листуванні зазначених осіб.

Окремо хочеться відзначити ґрунтовне археографічне опрацювання упорядниками опублікованих листів. У передмові подано біографічні нариси про авторів листів, тематичний огляд їхньої кореспонденції і її систематизацію, відзначено особливості датування окремих листів, відзначено їхню інформаційну насиченість та інтенсивність взаємного листування за роками. Упорядники у передмові пояснили принципи передачі текстів документів, складання коментарів і анотованого покажчика імен та назв. Коментарі в цьому збірнику подано після кожного документа, вони пояснюють в основному ситуації і сюжети, а анотований покажчик імен та назв – наприкінці книги. Така структура науково-довідкового апарату, на нашу думку, є вдалою. До видання включено і фотододаток, в якому зібрано багато унікальних фотографій тієї доби. Взагалі ця книга справляє враження на читачів не тільки своїм змістом, але й чудовим художнім оформленням. Це вже безперечно заслуга видавництва «Темпора» та її директора Юлії Олійник.

¹ *Миронець Н., Старовойтенко І.* Євген Чикаленко і Петро Стебницький на спільному шляху до втілення національної ідеї // Є. Чикаленко і П. Стебницький. Листування. 1901–1922 роки. – К.: Темпора, 2008. – С. 12.

² *Старовойтенко Інна.* Листування Є. Х. Чикаленка з П. Я. Стебницьким як історичне джерело // Український археографічний щорічник. – К.; Нью-Йорк: Вид-во М. П. Коць, 2004. – Вип. 8/9 – С. 117.

³ Див.: *Миронець Надія.* Епістолярна спадщина українських громадсько-політичних діячів доби Центральної Ради як історичне джерело // Центральна Рада і український державотворчий процес. До 80-річчя створення Центральної Ради. Матеріали наук. конф. 20 берез. 1997 р.: У 2-х ч. – К., 1997. – Ч. II. – С. 340–347; *Вона ж.* З епістолярної спадщини громадсько-політичних діячів України (1917). Листування Є. Х. Чикаленка з В. К. Винниченком та П. Я. Стебницьким // Укр. істор. журнал. – К., 1997. – № 5. – С. 119–135; № 6. – С. 103–122; *Вона ж.* До історії розриву стосунків між А. В. Ніковським та Є. Х. Чикаленком // Укр. археогр. щорічник. – К.; Нью-Йорк: Вид-во М. П. Коць, 2004. – Вип. 8/9. – С. 672–680; *Вона ж.* Листи В'ячеслава Липинського до Євгена Чикаленка // Укр. археогр. щорічник. Нова серія. – К., 2007. – Вип. 15. – С. 489–516 та ін.

⁴ Див.: *Старовойтенко Інна.* Листування Є. Х. Чикаленка з П. Я. Стебницьким як історичне джерело // Укр. археогр. щорічник. – К.; Нью-Йорк: Вид-во М. П. Коць, 2004. – Вип. 8/9. – С. 112–139; *Вона ж.* Листи Леоніда Жебуньова до Євгена Чикаленка. 1907–1919 рр. – К., 2005. – 251 с.; *Вона ж.* Листи Євгена Чикаленка до Івана Липи (із фонду Держархіву Одеської обл.) // Слово і час. – К., 2005. – № 2. – С. 72–83; *Вона ж.* Листи Євгена Чикаленка як джерело просопографічної інформації про автора. // Спеціальні історичні дисципліни. Зб. наук. праць у двох частинах. Ч. II. – К., 2005. – С. 232–254; *Вона ж.* Український національний рух поч. ХХ ст. в інтерпретації публіциста П. Стебницького // Українці: світова нація перед викликами ХХІ ст. Збірка статей наук. конференції. – К., 2006. – С. 320–334; *Вона ж.* Листування Євгена Чикаленка з Олександром Олесем // Укр. археогр. щорічник. Нова серія. – К., 2007. – Вип. 15. – С. 534–570 та ін.